

بررسی سلسله مراتب بهشت‌های چهارگانه بر اساس قرآن و روایات

حسین کامیاب^۱

چکیده

در قرآن کریم و روایات از چهار بهشت به نام‌های جنات مأوی، جنات نعیم، جنات عدن و جنات فردوس سخن به میان آمده است. بین این بهشت‌های چهارگانه از لحاظ خصوصیات، شرایط ورود و ساکنین آن‌ها، شباهت‌ها و تفاوت‌هایی دیده می‌شود، به گونه‌ای که می‌توان به کمک ادله قرآنی و روایی، سلسله مراتب و جایگاه این بهشت‌ها را ترسیم نمود. بر همین اساس به نظر می‌رسد که جنات فردوس با توجه به ادله قرآنی مثل (لا یبغون عنها حولا) و ادله روایی چون روایت پیامبر (ص) که فرموده اند: اگر می‌خواهید از خداوند بهشت را طلب کنید، فردوس را بخواهید در رأس این سلسله مراتب قرار دارد و به ترتیب، جنات عدن که در قرآن از آن به (الدرجات العلی) و (الفوز العظیم) یاد شده، جنات

۱- عضو هیئت علمی دانشگاه ولی عصر رفسنجان

نشانی الکترونیکی: hosseinkamiab54@yahoo.com

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۹/۷/۲۴

* تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۹/۹/۳

نعیم که جایگاه بندگان مخلص خدا و متقین است و جنات مأوی که میهمانی مؤمنین دارای عمل صالح در آن جاست و به جاودانگی در این بهشت اشاره نشده در جایگاه و مراتب بعدی قرار دارند.

کلید واژگان: قرآن، جنت مأوی، جنت نعیم، جنت عدن، جنت فردوس

مقدمه

بهشت، اقامتگاه ابدی مؤمنان و صالحان رستگار در جهان آخرت است و بهشتیان کسانی هستند که به تصریح قرآن در ترازوی اعمال، کفه کارهای نیکشان از کفه بدی هایشان سنگین تر است. در قرآن مجید، بهشتیان به نام‌ها و صفاتی چون اصحاب یمین (مدثر، ۳۹ و واقعه، ۹۱) و اصحاب الجنة (یس ۵۵ و اعراف ۴۴) خوانده می‌شوند. بهشت معادل واژه جنت است که مفرد و جمع آن در قرآن بیش از ۱۳۰ مرتبه به کار رفته است. توصیف بهشت در سوره‌هایی مثل الرحمان، واقعه و دهر به صورت مفصل و در سوره‌های دیگر به صورت مختصر و گذرا بیان شده است. اکثر دانشمندان اسلامی معتقدند که بهشت هم اکنون وجود خارجی دارد (مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ۹۳/۳) و در درون و باطن این جهان است اما برای ما قابل درک نمی‌باشد. به عبارت دیگر بهشت و دوزخ محیط بر این عالم است و این جهان همانند جنینی درون آن قرار دارد.

قرآن، علاوه بر تعبیر کلی بهشت، به طور خاص از چهار بهشت به نام‌های جنة النعیم، جنة المأوی، جنة عدن و جنة الفردوس نام برده و در روایتی از امام باقر (ع) نیز بر این بهشت‌های چهارگانه تاکید شده است: أما الجنان المذكورة فی الكتاب فإنهن جنة عدن و جنة الفردوس و جنة النعیم و جنة المأوی (کلینی، ۱۰۰/۸).

این روایت مبنای اصلی پژوهش حاضر قرار گرفته و سؤال اصلی این است که با توجه به آیات قرآن و روایات، اگر بهشت‌های چهارگانه ویژگی‌های خاصی دارند، سلسله مراتب آن‌ها بر اساس این ویژگی‌ها چگونه است؟

در این پژوهش، سعی بر آن است تا به روش موضوعی پاسخ سؤالات مذکور از آیات و روایات به دست آید، بر همین اساس پس از واژه‌شناسی، هریک از بهشت‌های چهارگانه در آیات و روایات مورد بررسی قرار گرفته و در نهایت، چگونگی سلسله مراتب این بهشت‌ها استخراج گردیده است.

۱- واژه‌شناسی

جنت

به هر بستان دارای درختی که با درختانش زمین را پوشانده باشد جنت گفته می‌شود و وجه تسمیه بهشت به جنت یا تشبیه به جنت‌های زمینی و یا به خاطر پوشیده بودن نعمت‌های بهشتی از ماست (راغب اصفهانی، ۲۰۴).

عدن

جنات عدن به معنی جنات محل اقامت (طریحی، ۲۸۱/۶) و نیز محل استقرار است و معدن به خاطر آن که محل استقرار جواهر است به این نام خوانده می شود (راغب اصفهانی، ۵۵۳).

مأوی

اسم مکان است از اوی یعنی جایگاهی که در آن مسکن می گیرند (قرشی، ۱۴۵/۱) و اوی إلى کذا یعنی انضم الیه (راغب اصفهانی، ۱۰۳).

فردوس

این کلمه از زبان های سریانی و آرامی به زبان عربی انتقال یافته و با تغییری متناسب به معنی باغ وسیع دارای میوه ها و درختان به کار رفته است. جنت فردوس، متفرد است و معادلی ندارد (مصطفوی، ۵۲/۹). در اصل کلمه فردوس اختلاف نظر است، برخی آن را کلمه ای رومی به معنی بستان و برخی آن را سریانی به معنی تاکستان می دانند که اصل آن فرداس بوده و نیز برخی آن را عربی و به معنای باغ پر درخت که بیشتر درختانش، انگور است می دانند (طباطبایی، ۳۹۸/۱۳).

۲- بررسی آیات و روایات

الف- جنت نعیم

- وَأَجْعَلِنِي مِنْ وَّرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ (شعرا، ۸۵)؛ و مرا وارثان بهشت پر نعمت گردان.
- إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ خَالِدِينَ فِيهَا وَعَدَّ اللَّهُ حَقًّا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (لقمان، ۹-۸)؛ ولی کسانی که ایمان آورده و عمل صالح انجام داده اند باغ های پر نعمت بهشت از آن آنهاست، جاودانه در آن خواهند ماند این وعده حتمی الهی است و اوست عزیز و حکیم.

- إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ أُولَئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ فَوَاكِهُ وَهُمْ مُكْرَمُونَ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (صافات، ۴۳-۴۰)؛ جز بندگان مخلص خدا که از این کیفرها بر کنارند، برای آنان روزی معین و ویژه ای است، میوه های گوناگون پر ارزش و آن ها گرامی داشته می شوند در باغ های پر نعمت بهشت.

- وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (واقعہ، ۱۲-۱۰)؛ و سومین گروه پیشگامان پیشگامند، آنان مقربان‌اند، در باغ‌های پر نعمت بهشت جای دارند.
- فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَرِيحَانٌ وَجَنَّتْ نَعِيمٍ (واقعہ، ۸۹-۸۸)؛ پس اگر او از مقربان باشد، در روح و ریحان و بهشت پر نعمت است.
- إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ (قلم، ۳۴)؛ مسلماً برای پرهیزکاران نزد پروردگارشان باغ‌های پر نعمت بهشت است.
- أَيْطَمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ (معارج، ۳۸) آیا هر یک از آن‌ها با این اعمال زشتش طمع دارد که او را در بهشت پر نعمت الهی وارد کنند؟
- از امام صادق (ع) منقول است: إن الله سيجمع لنا ولشيعتنا الدنيا والآخرة و يدخلهم جنات النعيم ويدخل عدونا الجحيم (کلینی، ۴۷۴/۱).
- از پیامبر (ص) منقول است: کسی که حسن خلق داشته باشد و سخاوتمند باشد به جنات نعيم خواهد رفت (صدوق، الخصال، ۹۶).
- از امام صادق (ع) منقول است: من قرأ سورة الأنبياء حباً لها كان كمن رافق النبيين اجمعين في جنات النعيم (صدوق، ثواب الاعمال، ۱۰۸).
- از پیامبر (ص) منقول است: من بكي من خشية الله أدخله الله جنات النعيم (همان، ۲۰۱).

با توجه به آیات فوق و سیاق آن‌ها و نیز روایات مذکور، جنات نعيم وارثانی دارد که همان صالحین و صادقین‌اند و حضرت ابراهیم (ع) از خداوند می‌خواهد که او را از صالحین و صادقین و ورثهٔ جنت نعيم قرار دهد. صالحین کسانی هستند که از دانش معارف دین و شناخت کردار درست بهره‌مندند. جنت نعيم، جایگاه مؤمنانی است که عمل صالح انجام می‌دهند. مومنین نیکوکاری که به بهشت وارد می‌شوند در آن جاودانه خواهند بود. جنت نعيم، جایگاه بندگان مخلص خداوند و سبقت‌گیرندگان در کارهای نیک (کسانی که در کارهای نیک به سوی آمرزش الهی و بهشت برین سبقت می‌گیرند) و جایگاه مقربان درگاه خداوند است. پرهیزکاران نیز نزد پروردگارشان در جنات نعيم‌اند.

نعمت‌های جنت نعيم برای بندگان مخلص و مقربان عبارت است از رزق معلوم و میوه‌های گوناگون، برخورداری از کرامت خاص، نشستن بر تخت‌های روبروی هم، جامی از باده زلال که دور آن‌ها گردانده می‌شود، باده‌ای سفید و درخشان که برای نوشندگانش بسی خوشگوار است و نه زبانی دارد و نه ایشان از آن به مستی می‌افتند، حوریانی با

چشم‌های فرو هشته و زیبا که از شدت سپیدی و شفافیت، گویا تخم پرندگان‌اند که پنهانشان کرده‌اند، حوریانی همچون مروارید نهفته در صدف، پسرانی همواره نوجوان و شاداب با جام‌هایی از نوشیدنی‌ها و لبریز از باده زلال و روان که از نوشیدن آن سردرد نمی‌گیرند و مست و بی‌خرد نمی‌شوند و با هر گونه میوه و با هر گوشت پرنده‌ای که مقربان برگزینند بر گردشان می‌گردند، در آنجا نه سخن بیهوده‌ای می‌شنوند و نه به ارتکاب گناهی متهم می‌شوند و جز سلام سخنی نمی‌شنوند.

همه انبیاء و شیعیان اهل بیت (ع) در جنات نعیم خواهند بود و حسن خلق، سخاوتمندی و خشیت از خداوند از جمله عوامل ورود به جنات نعیم است.

ب- جنت مأوی

- أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَىٰ نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (سجده، ۱۹)؛ اما کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته انجام دادند، باغ‌های بهشت جاویدان از آن‌ها خواهد بود، این وسیله پذیرایی خداوند از آن‌هاست به پاداش آنچه انجام می‌دادند.

- وَلَقَدْ رَأَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَىٰ (نجم، ۱۵-۱۳)؛ و بار دیگر نیز او را مشاهده کرد، نزد سدره المنتهی که جنة المأوی در آن جاست.

- وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ (نازعات، ۴۱-۴۰)؛ و آن کس که از مقام پروردگارش ترسان باشد و نفس را از هوی باز دارد قطعاً بهشت جایگاه اوست.

با توجه به آیات فوق، جنات مأوی، جایگاه کسانی است که ایمان آورده و عمل صالح داشته‌اند. این جایگاه به عنوان پذیرایی و عطایی است در برابر آنچه که در دنیا انجام داده‌اند.

مأوی، مکانی است که انسان در آن ساکن می‌شود و مأوی می‌گزیند و نزل هر آن چیزی است که برای میهمان فراهم می‌شود از خوردنی و نوشیدنی و تعمیم یافته به هر چه که به میهمان عطا می‌شود (طباطبایی، ۲۶۴/۱۶). «نَزْلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ یعنی عطاءً بما كَانُوا يَعْمَلُونَ» و چون اهل جنت مأوی در حکم میهمان هستند همان طور که از میهمان پذیرایی می‌شود از آن‌ها نیز پذیرایی می‌شود (طبرسی، مجمع البیان، ۱۰۹/۸) و برخی گفته‌اند نزلًا یعنی ضیافةً و کرامَةً (ابن کثیر، ۴۷۰/۳). جنت مأوی نزدیک درخت سدره

است، درختی که در انتهای آسمانهاست (طباطبایی، ۳۲/۱۹). اهل جنات مأوی، مؤمنانی هستند که به نشانه‌های خدا ایمان دارند و وقتی آن نشانه‌ها را به آنان یادآوری کنند برای سجده به درگاه خدا بر زمین می‌افتند و پروردگارشان را همراه با حمدی نیکو، تسبیح می‌کنند بدون آنکه ذره‌ای تکبر ورزند. کسانی که پهلوهایشان را از بسترها جدا کرده‌اند و از خواب شبانه برمی‌خیزند، پروردگار خود را از روی بیم و امید می‌خوانند و از آنچه خداوند روزیشان فرموده در راه خدا انفاق می‌کنند. کسی که نسبت به مقام پروردگار خویش خوف داشته باشد و نفس خود را از هوی باز دارد جایگاه او جنت مأوی است. خداوند برای اهل این بهشت، نعمت‌هایی که مایهٔ سرور و چشم روشنی هر بیننده و بالاتر از تصوّر آدمی است فراهم و ذخیره نموده است. از این بیان چنین به نظر می‌رسد که این نعمت‌ها فراتر از جنات مأوی است.

ج- جنت عدن

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ (رعد، ۲۳)؛ همان باغ‌های جاویدان بهشتی که وارد آن می‌شوند و همچنین پدران و همسران و فرزندان صالح آن‌ها و فرشتگان از هر دری بر آنان وارد می‌گردند.

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ (نحل، ۳۱)؛ باغ‌هایی از بهشت جاویدان است که همگی وارد آن می‌شوند نهرها از زیر درختانش می‌گذرد هر چه بخواهند در آن جا هست خداوند پرهیزگاران را چنین پاداش می‌دهد.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا أُولَئِكَ لَهُمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ... (کهف، ۳۱ - ۳۰)؛ مسلماً کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته انجام دادند ما پاداش نیکوکاران را ضایع نخواهیم کرد، آن‌ها کسانی هستند که بهشت جاودان برای آنان است باغ‌هایی از بهشت که نهرها از زیر درختانش جاری است... جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدَ الرَّحْمَنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًا (مریم، ۶۱)؛ وارد باغ‌هایی جاودانی می‌شوند که خداوند رحمان بندگان را به آن وعده داده است هر چند آن را ندیده‌اند مسلماً وعده خدا تحقق یافتنی است.

وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ

تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى (طه، ۷۶-۷۵)؛ و هر کس با ایمان نزد او آید و اعمال صالح انجام داده باشد چنین کسانی درجات عالی دارند، باغ‌های جاویدان بهشت که نهرها از زیر درختانش جاری است در حالی که همیشه در آن خواهند بود این است پاداش کسی که خود را پاک نماید.

- وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لَحُسْنَ مَآبٍ جَنَّاتٍ عَدْنٍ مَفْتَحَةً لَهُمُ الْأَبْوَابُ (ص، ۵۰-۴۹)؛ این یک یادآوری است و برای پرهیزکاران، فرجام نیکویی است باغ‌های جاویدان بهشتی که دره‌ایش به روی آنان گشوده است.

- رَبَّنَا وَأَدْخِلْهُمْ جَنَّاتٍ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (غافر، ۸)؛ پروردگارا آن‌ها را در باغ‌های جاویدان بهشت که به آن‌ها وعده فرموده‌ای وارد کن همچنین از پدران و همسران و فرزندان‌شان هر کدام که صالح بودند که تو توانا و حکیمی.

- يَغْفِرُ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (صف، ۱۲)؛ اگر چنین کنید گناهانتان را می‌بخشد و شما را در باغ‌هایی از بهشت وارد می‌کند که نهرها از زیر درختانش جاری است و در مسکن‌های پاکیزه در بهشت جاویدان جای می‌دهد و این پیروزی عظیم است.

- إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٍ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ (بینه، ۸-۷)؛ اما کسانی که ایمان آوردند و اعمال صالح انجام دادند بهترین مخلوقات خدایند پاداش آن‌ها نزد پروردگارشان باغ‌های بهشت جاویدان است که نهرها از زیر درختانش جاری است همیشه در آن می‌مانند هم خدا از آن‌ها خشنود است و هم آن‌ها از خدا خشنودند این مقام والا برای کسی است که از پروردگارش بترسد.

- از امام صادق (ع) منقول است: خداوند به موسی فرمود: یا موسی ما تقرب الی المتقربون بمثل الورع عن محارمی فإنی أبیحهم جنات عدن لا أشرك معهم احداً (کلینی، ۸۰/۲).

- از امام صادق (ع) منقول است: خداوند در مورد پیامبر اسلام (ص) به عیسی (ع) چنین فرمود: دینه الحنیفیه و قبلته مکیه و هو من حزبی و أنا معه فطوباه طوباه له الکوثر والمقام الأكبر من جنات عدن (صدوق، أمالی، ۶۱۲).

- از پیامبر (ص) منقول است: کسی که دوست دارد حیاتش چون من و مرگش نیز

مانند من باشد و در بهشتی که خدا به من وعده داده (جنات عدن) ساکن شود باید علی ابن ابی طالب و فرزندان او را دوست بدارد (صدوق، خصال، ۵۵۸).

- از امام رضا (ع) منقول است: وقتی موسی از خدا خواست اَمّت محمد (ص) را ببیند، خداوند به او فرمود: اِنک لن تراهم و لیس هذا اَوان ظهورهم کن سوف تراهم فی الجنان جنات عدن و الفردوس بحضرة محمد فی نعیمها یتقبلون (صدوق، علل الشرایع، ۴۱۷/۲؛ قمی المشهدی، ۴۸).

- در حدیثی یک یهودی از امام علی (ع) سؤال می‌کند پیامبر شما در کجای بهشت سکونت دارد؟ حضرت در پاسخ فرمودند: در بالاترین درجه و شریف‌ترین مکان آن در جنات عدن (عروسی حویزی، ۳۶۶/۴) و در حدیث دیگری است که بالاترین مقام جنات عدن از آن پیامبر (ص) است (مجلسی، ۲۹۷/۱۴).

- در حدیثی از ابی جعفر (ع) آمده که (جنات عدن یدخلونها) یعنی آل محمد به قصرهای این بهشت‌ها وارد می‌شوند (همان، ۲۲۰/۲۳).

با توجه به آیات، سیاق آن‌ها و روایات، جنات عدن، بهشت اقامت است (طباطبایی، ۳۰۵/۱۳) و وجه تسمیه این جنات به عدن به خاطر خلود کسانی است که در این بهشت‌ها هستند (همان، ۷۹/۱۴) و (جنات عدن مفتحة لهم الابواب) یعنی جنات استقرار و خلود و باز بودن درها برای متقین، کنایه است از این که از هیچ یک از نعمت‌های موجود در آن ممنوع نیستند و این نعمت‌ها برای آن‌ها خلق شده است (همان، ۲۱۸/۱۷) بنابراین، عدن به معنی اقامت و خلود است و روایت شده که در آن جز پیامبران و شهدا و صالحین ساکن نیستند (طوسی، ۲۵۹/۵) و جنات عدن، منزلگاه متقین است و آن را خداوند رحمان به بندگان پرهیزگار خود و کسانی که ایمان و عمل صالح داشته باشند وعده داده و متقین در آن هر چه بخواهند، برایشان موجود است. جنات عدن و نعمت‌های آن برای پرهیزگاران یک نعمت فنا ناپذیر است. جنات عدن، جایگاه کسانی است که به عهدشان با خدا وفا کنند و آن پیمان را نشکنند و از کيفر پروردگارشان بترسند و از سختی حساب اعمالشان بیم داشته باشند. آن‌ها که برای خشنودی خدا، بر دشواری‌ها، فرمانبرداری از خدا و پرهیز از گناهان صبر می‌کنند، نماز را بر پا می‌دارند و از آنچه خداوند روزیشان کرده در نهان و آشکار انفاق می‌کنند و بدی را با نیکی می‌زدایند.

جنات عدن، پاداش کسی است که خود را از پلیدی‌ها پاک و تزکیه کرده باشد و مساکن طيبة جنات عدن به کسانی داده می‌شود که ایمان به خدا داشته باشند و در راه خدا با

اموال و انفس جهاد کنند. درهای جنات عدن برای پرهیزگاران گشوده است و آن‌ها در آنجا عزتمندانه تکیه می‌زنند و میوه‌های بسیار و نوشیدنی‌ها را به سوی خود فرا می‌خوانند. فرشتگان از هر دری بر آن‌ها وارد می‌شوند و به پاداش صبرشان بر آن‌ها سلام می‌گویند. مومنین نیکوکار با دستواره‌های زرین آراسته می‌گردند و جامه‌های سبز از حریر نازک و دیبای ستر بر تن می‌کنند و بر تخت‌ها تکیه می‌زنند. در آنجا هیچ سخن بیهوده‌ای شنیده نمی‌شود و تنها سخنی که از سلامت و عافیت حکایت دارد به گوش بندگان خدا می‌رسد و هر بامداد و عصرگاه رزقشان را خواهند داشت.

در جنات عدن، نزد پرهیزگاران، همسرانی است که فقط چشم به شوهران خود دارند و همسال و همسان شوهران خویشند و پدران و همسران و فرزندان که شایسته این بهشت باشند نیز همراه اهل این بهشت وارد می‌شوند. خداوند از اهل جنات عدن راضی است، آن‌ها هم از خداوند راضی هستند و این نعمت خشنودی، پاداش کسی است که مقام خشیت داشته باشد.

جنات عدن، بهشتی است که خداوند به پیامبر اسلام (ص) وعده داده است و بالاترین مقام و جایگاه آن به ایشان تعلق دارد. عترت طاهره (ع) و کسی که عارف به حق امام باشد و امت حضرت محمد (ص) در جنات عدن خواهند بود. جنات عدن، منزلگاه پیامبران، صدیقان، شهدا و علمایی است که در دولت باطل صبر پیشه کنند.

با توجه به آیات پایانی سوره فجر و مقایسه آن با آیه پایانی سوره بینه به نظر می‌رسد تعبیر «جنتی» همان جنت عدن است و ادخلی جنتی، تعیین محل استقرار نفس مطمئنه است که در زمره عباد الله و حائز مقام عبودیت می‌باشد. چنین کسی وقتی به پروردگارش اطمینان دارد از ادعای استقلال منقطع می‌شود و به آنچه از پروردگارش می‌رسد راضی است و ذات و صفات و افعال خود را ملک طلق پروردگارش می‌بیند و جز اراده الهی را نمی‌خواهد و این ظهور عبودیت تامه در عبد است و آیه (فادخلی فی عبادی) تقریر آن است و اضافه جنت به یاء متکلم، تشریف خاص است که در قرآن نظیر ندارد (طباطبایی، ۲۰/۲۸۶).

د. جنت فردوس

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حَوْلًا (کهف، ۱۰۸-۱۰۷)؛ اما کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته انجام دادند

باغ‌های بهشت برین محل پذیرایی آنان خواهد بود آن‌ها جاودانه در آن خواهند ماند و هرگز تقاضای نقل مکان از آنجا نمی‌کنند.

– قَدْ أفلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ... أُولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (مؤمنون، ۱۱ - ۱)؛ مؤمنان رستگار شدند... آن‌ها وارثان‌اند، وارثانی که بهشت برین را به ارث می‌برند و جاودانه در آن خواهند ماند.

– از پیامبر (ص) منقول است: لطالب العلم شفاعة كشفاعة الأنبياء و له في جنة الفردوس ألف قصر (القطيفي، ۲۴).

– از پیامبر (ص) منقول است: در روز قیامت، دوازده هزار حوریه از فردوس به استقبال فاطمه (س) می‌آیند و او را به فردوس می‌برند که سقف آن، عرش رحمان است و در آن دو قصر است، قصری سفید و قصری زرد، در قصر سفید هفتاد هزار خانه است، خانه‌های محمد و آل محمد و در قصر زرد، هفتاد هزار خانه که خانه‌های ابراهیم و آل ابراهیم است (علی بن جعفر، ۳۴۵).

– از پیامبر (ص) منقول است: : الجنة مائة درجة بين كل درجتين كما بين السماء و الأرض الفردوس أعلاها درجة منها تفجر الأنهار الجنة الأربعة فإذا سألتم الله تعالى فاسألوه الفردوس (طبرسي، همان، ۷۶۹/۶).

– از پیامبر (ص) منقول است: جنة الفردوس هي ربوة الجنة العليا التي هي أوسطها و أحسنها (سيوطي، ۲۵۴/۴).

با توجه به آیات، سیاق آن‌ها و روایات، کسانی که در جنت فردوس هستند در آن جاودانه‌اند و هیچگاه تغییر و جابجایی از آن را نمی‌خواهند. جنت فردوس، پذیرایی و کرامتی است برای مؤمنینی که عمل صالح دارند اما بدون تردید درجه‌والایی از ایمان و عمل صالح معیار دخول به این بهشت است. کسانی می‌توانند وارد فردوس شوند که مؤمن واقعی باشند و مؤمنان واقعی آنهایی هستند که در نمازشان فروتن‌اند، از کار بیهوده رویگردان‌اند، اموال خود را با انفاق پاک می‌سازند، دامن خود را حفظ می‌کنند مگر از همسرانشان یا کنیزانی که مالک آن‌ها شده‌اند، کسانی که امانت‌های الهی را پاس می‌دارند، به پیمان خود وفادارند و همواره بر نمازهای واجب خود مواظبت می‌کنند.

مؤمنان واقعی، جنت فردوس را به ارث می‌برند و در آن جاودانه‌اند. اینکه مومنین، فردوس را به ارث می‌برند به این معنی است که فردوس برای مومنین باقی و همیشگی است و خداوند آن را به مومنین اختصاص داده و کسی با آن‌ها در فردوس شریک نیست

(طباطبایی، ۱۲/۱۵).

فردوس، وسط بهشت، بهترین جای و برترین درجه آن و محل جوشش انهار بهشتی است و بهترین بهشتی که می‌تواند از خداوند خواسته شود جنت فردوس است. بهشت فردوس، دیوارها و غرفه‌هایی از نور دارد، سقف آن عرش الهی است و این بهشت، جایگاه حضرت فاطمه (س) می‌باشد.

۳- درجات بهشت

- وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ (انعام، ۱۳۲)؛ و برای هر یک از این دو دسته درجات و مراتبی است از آن چه عمل می‌کردند و پروردگارت از اعمالی که انجام می‌دهند غافل نیست.

- أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ (انفال، ۴)؛ آری مؤمنان حقیقی آن‌ها هستند برای آنان درجاتی مهم نزد پروردگارشان است و برای آن‌ها آموزش و روزی بی نقص و عیب است.

- أَنْظِرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَلِلْآخِرَةِ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا (اسراء، ۲۱)؛ ببین چگونه بعضی را در دنیا به خاطر تلاششان بر بعضی دیگر برتری بخشیده ایم درجات آخرت و برتری هایش از این هم بیشتر است.

- يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (مجادله، ۱۱)؛ خداوند کسانی را که ایمان آورده‌اند و کسانی را که علم به آنان داده شده درجات عظیمی می‌بخشد و خداوند به آنچه انجام می‌دهید آگاه است.

- از پیامبر (ص) نقل شده: فی الجنة ثلاث درجات و فی النار ثلاث دركات فأعلى درجات الجنة لمن احبنا بقلبه و نصرنا بلسانه و یده و فی الدرجة الثانية من احبنا بقلبه و نصرنا بلسانه و فی الدرجة الثالثة من احبنا بقلبه (البرقی، ۱۵۳/۱).

- از امام صادق (ع) نقل شده: نگویید بهشت یکی است، خداوند می‌فرماید (من دونهما جنتان) و نگویید بهشت درجه واحد دارد به درستی که تفاضل مردم به اعمال آنهاست (مجلسی، ۱۵۵/۶۶).

- از امام صادق (ع) منقول است: بهشت هشت در دارد، از یک در پیامبران و صدیقان وارد می‌شوند و از یک در صالحان و شهیدان و از پنج در شیعیان و محبان ما وارد می‌شوند و در دیگری هم هست که از آن سایر مسلمین که گوینده لا اله الا الله باشند و در دل آن‌ها

ذره‌ای از بغض ما اهل بیت نباشد داخل بهشت می‌گردند (صدوق، خصال، ۴۰۸ - ۴۰۷).

با توجه به آیات و روایات فوق همان گونه که در دنیا برخی از مردمان در بهره مندی از موهبت‌ها برتری داده شده‌اند، در آخرت نیز مردم یکسان نخواهند بود و البته آخرت درجاتی بالاتر دارد. مؤمنان راستین در حد ایمانشان درجاتی نزد پروردگارشان دارند. کسانی که با ایمان به نزد پروردگارشان آیند در حالی که کارهای شایسته کرده باشند بالاترین درجات را خواهند داشت و کسانی که علاوه بر ایمان، علم هم داشته باشند درجاتشان بیش از کسانی است که فقط ایمان دارند. یکی از اسباب تفاوت مردم در مراتب و درجات بهشت اعمال آنهاست و مردم در بهشت می‌توانند به قدر عقولشان ارتفاع درجه بیابند. از جهتی بهشت به سه درجه تقسیم می‌شود، بالاترین درجه آن برای کسی است که محبت قلبی به پیامبر (ص) و آتش دارد و با دست و زبانش ایشان را یاری دهد، درجه دوم برای کسی است که محبت قلبی دارد و نصرت زبانی و درجه سوم برای کسی است که فقط محبت قلبی داشته باشد. در بهشت، درجه‌ای است که فقط یک بنده می‌تواند به آن دست یابد و به نظر می‌رسد این درجه اختصاص به پیامبر (ص) داشته باشد.

درهای بهشت بیش از درهای جهنم است لذا طرق وصول به سعادت و بهشت از طرق وصول به جهنم بیشتر است و این به معنای پیشی گرفتن رحمت خدا بر غضب اوست. اینکه بهشت هشت در دارد لزوماً به معنی وجود بهشت‌های هشت گانه نیست چه بسا یک بهشت چندین در داشته باشد و یا اینکه این درهای هشت گانه همه مربوط به یک بهشت باشد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۶- مقایسه بهشت‌ها و سلسله مراتب آن‌ها

از مجموع مطالب فوق می‌توان تشابهات، تمایزات و سلسله مراتبی را در مورد بهشت‌های چهارگانه یعنی جنات مأوی، جنات نعیم، جنات عدن و جنات فردوس ارائه نمود. شرط ورود به همه این بهشت‌ها، ایمان و عمل صالح است و جاودانگی، وجه اشتراک همه این جنات به جز جنات مأوی است، شاید به این دلیل که جنات مأوی به عنوان نزل و پذیرایی مقدماتی است. داشتن مقام خشیت برای جنات نعیم، مقام خوف برای جنات مأوی و مقام خشیت و خوف برای جنات عدن لازم است.

نعمت‌های متنوع مطرح شده در قرآن بیشتر مربوط به جنات نعیم (مثل میوه‌ها،

تخت‌ها، باده‌ها و حوریان) و جنات عدن (مثل سلام دادن فرشتگان، در کنار نزدیکان بودن، نهرهای روان، درختان سرسبز، سلامتی، رزق ویژه، همسران نیکو، درهای باز و مساکن طیبه) می‌باشد. کسانی که وارد هر یک از این بهشت‌ها می‌شوند نشانه‌هایی دارند:

جنات مأوی: ایمان به آیات الله و سجده به هنگام تذکر آن آیات، تسبیح و حمد الهی، عدم تکبر، شب زنده داری، انفاق، خواندن خداوند از روی خوف و طمع.

جنات نعیم: صالحین، صادقین، اهل معرفت، مخلصین، سابقون، مقربان، مومنین واقعی، شیعه اهل بیت، حسن خلق و سخاوت، متقین،

جنات عدن: صبر و نماز و انفاق، پاسخ بدی را با نیکی دادن، لزوم تزکیه، مجاهده فی سبیل الله با اموال و انفس، تقوا، عبودیت تامه،

جنات فردوس: خشوع در نماز، روی گردانی از لغو، انفاق، پاکدامنی، امانت داری، وفاداری به پیمان، مواظبت بر نماز،

به نظر می‌رسد هر یک از بهشت‌ها خود دارای مراتب و درجاتی است که این درجات با سه عامل ایمان، عمل صالح و علم متفاوت می‌شوند. عقل نیز عامل ارتفاع درجه در بهشت است. درهای هشت گانه بهشت نیز الزاماً به معنی بهشت‌های هشت گانه نیست بلکه به خاطر تنوع و تفاوت اعمال است. شاید بتوان با توجه به ادله زیر، سلسله مراتب بهشت‌های چهارگانه را براساس اولویت، به ترتیب فردوس، عدن، نعیم و مأوی ارائه نمود.

اول: دلایل جایگاه اول برای جنت فردوس:

۱- کسانی که در جنت فردوس اند هیچ گاه تغییر و جابجایی از آن را نمی‌خواهند؛ لا یبغون عنها حولا (کهف، ۱۹۸)

۳- مؤمنین واقعی که در سوره مبارکه مؤمنون توصیف شده‌اند کسانی هستند که میراث بران فردوس اند و این مؤمنین واقعی همان سابقون و مقربان اند.

۴- از پیامبر (ص) نقل شده است که اگر می‌خواهید از خداوند بهشت را طلب کنید، فردوس را بخواهید.

۵- فردوس مرکز بهشت و بهترین جای آن و محل جوشش چشمه‌های بهشتی است و در آن خانه‌های محمد (ص) و آل اوست.

۶- به نظر می‌رسد نعمت‌هایی را که خداوند برای بندگان خاص خود نگاه داشته و از قدرت فهم بشر بیرون است؛ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ (سجده، ۱۷) جنت

فردوس و نعمت‌های آن باشد.

دوم: دلایل جایگاه چهارم برای جنت مأوی:

- ۱- در مورد همه بهشت‌ها به موضوع جاودانگی تصریح شده به جز جنت مأوی.
- ۲- برای جنت مأوی به مقام خوف اشاره شده در حالی که برای جنت نعیم به مقام خشیت و برای جنت عدن به مقام خشیت و خوف و روشن است که مقام خشیت بالاتر از مقام خوف است.
- ۳- تعبیر نزلماً اشاره به پذیرایی از میهمان دارد که می‌تواند نشان از موقتی بودن حضور در جنت مأوی داشته باشد؛ نَزَلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (سجده، ۱۹).
- ۴- اینکه خداوند در آیات مربوط به جنت مأوی می‌فرماید هیچ کس نمی‌داند که چه نعمت‌های ویژه‌ای برای آن‌ها پنهان شده، شاید اشاره به این باشد که این نعمت‌های خاص در جنات دیگری برای آن‌ها در نظر گرفته شده است؛ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (سجده، ۱۷).

سوم: دلایل برتری جنات عدن بر جنات نعیم :

- ۱- جنات عدن برای مومنین نیکوکار بالاترین درجات است؛ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَىٰ جَنَّاتُ عَدْنٍ (طه، ۷۵).
- ۲- جنات عدن فوز عظیم است؛ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (صف، ۱۲).
- ۳- در جنات عدن رضایت و خشنودی دو طرفه برقرار است؛ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا (بینه، ۸).
- ۴- مقام خشیت و خوف برای جنت عدن مطرح شده است؛ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ (بینه، ۸).
- ۵- جزای مومنین صالح که خیر البریه‌اند نزد خداوند در جنات عدن است.
- ۶- جنات عدن بهشتی است که خداوند به پیامبر (ص) وعده داده و انبیاء و صدیقان و شهدا و عترت طاهره (س) در آن هستند.

نتیجه گیری

با توجه به دلایل قرآنی و روایی می توان بین بهشت های چهارگانه، سلسله مراتب خاصی در نظر گرفت که جنت فردوس در رأس و بعد از آن به ترتیب جنات عدن، نعیم و مأوی قرار می گیرد. البته باید این نکته نیز مورد تأکید قرار گیرد که ترسیم این سلسله مراتب بین بهشت های چهارگانه هرگز به معنای تقسیم بندی مطلق اهل بهشت به چهار گروه کاملاً جداگانه، بدون اینکه با یکدیگر ارتباطی داشته باشند نیست. بخصوص اگر این سلسله مراتب را در کنار موضوع درجات بهشت و ارتفاع درجه در آن بر اساس میزان عقول در نظر بگیریم.

شاید بهترین تعبیر برای ملاک این سلسله مراتب، مسئله صلاحیت ها و شایستگی ها باشد. بنابر این معیار اولاً برای ورود به هر یک از این بهشت ها، شایستگی هایی لازم است و ثانیاً کسانی که صلاحیت ورود و حضور در مراتب بالاتر را دارند اصولاً باید امکان حضور در مراتب پایین تر را هم داشته باشند هر چند که عکس این مطلب لزوماً درست نیست مگر براساس افزایش معرفت و ارتفاع عقول و یا به اراده الهی و مبنی بر لطف و رحمت خاصی که شامل حال بهشتیان گردد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

- ۱- قرآن کریم
- ۲- ابن کثیر، تفسیر ابن کثیر، دار الکتب العلمیة، بیروت، ۱۴۱۹ق
- ۳- البرقی، احمد بن محمد بن خالد، المحاسن، السید جلال الدین الحسینی، دار الکتب الاسلامیة، تهران، ۱۳۷۰ ش
- ۴- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، دار العلم الشامیة، بیروت، ۱۴۱۲ق
- ۵- سیوطی، جلال الدین، الدر المنثور فی تفسیر المأثور، کتابخانه آیةالله مرعشی نجفی، قم، ۱۴۰۴ق
- ۶- الصدوق، ابو جعفر، الأمالی، مرکز الطباعة والنشر فی مؤسسة البعثة، قم، ۱۴۱۷ق
- ۷- الصدوق، ابو جعفر، الخصال، منشورات جماعة المدرسين فی الحوزة العلمیة، قم، ۱۳۶۲ش
- ۸- الصدوق، ابو جعفر، ثواب الأعمال، السید محمد مهدی السید حسن الخرسان، منشورات الشریف الرضی، قم، ۱۳۶۸ش
- ۹- الصدوق، ابو جعفر، علل الشرایع، السید محمد صادق بحر العلوم، منشورات المكتبة الحیدریة و مطبعتها، نجف، ۱۳۸۵ش
- ۱۰- الصدوق، ابو جعفر، عیون أخبار الرضا، الشیخ حسین الأعلمی، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، بیروت، ۱۴۰۴ق
- ۱۱- الصدوق، معانی الأخبار، علی أكبر الغفاری، مؤسسة النشر الإسلامی، قم، ۱۳۷۹ق
- ۱۲- طباطبائی، محمد حسین، تفسیر المیزان، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه، قم، ۱۴۱۷ق
- ۱۳- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، بیروت، ۱۴۱۵ق
- ۱۴- طبرسی، ابو جعفر محمد بن جریر، جامع البیان فی تفسیر القرآن، دار المعرفه، بیروت، ۱۴۱۲ق
- ۱۵- طریحی، فخر الدین، مجمع البحرین، کتابفروشی مرتضوی، تهران، ۱۳۷۵ش
- ۱۶- طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی التفسیر القرآن، دار احیاء التراث العربی، بیروت
- ۱۷- عروسی حویزی، علی بن جمعه، تفسیر نور الثقلین، انتشارات اسماعیلیان، قم، ۱۴۱۵ق
- ۱۸- علی بن جعفر، مسائل علی بن جعفر، المؤتمر العالمی للإمام الرضا (ع)، قم، ۱۴۰۹ق
- ۱۹- قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، دار الکتب الاسلامیة، تهران، ۱۳۷۱ش
- ۲۰- القطیفی، الفاضل، السراج الوهاج، مؤسسة النشر الإسلامی، قم، ۱۴۱۳ق
- ۲۱- قمی مشهیدی، محمد بن محمد رضا، تفسیر کنز الدقایق و بحر الغرایب، سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۶۸ش
- ۲۲- کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، علی أكبر الغفاری، دار الکتب الإسلامیة، تهران، ۱۳۶۳ ش
- ۲۳- مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، مؤسسة الوفاء، بیروت، ۱۴۰۳ق
- ۲۴- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، دار الکتب الاسلامیة، تهران، ۱۳۷۴ش
- ۲۵- مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران، ۱۳۶۰ش